

Tomasz J. Lis

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0001-6737-3133

Jan Surman, *Universities in Imperial Austria, 1848-1918.*

***A social, history of multilingual space*, West Lafayette 2018,**

Pudrue University, 448 ss.

Uniwersytety w monarchii Habsburgów były miejscem kształtującym elity. Do lat 60-tych XIX w. uczelnie zasadniczo funkcjonowały według jednego wzorca, którego celem było wykształcenie odpowiednio kompetentnego urzędnika. Po Wiośnie Ludów, model ten przestał być jednak atrakcyjny dla ludów zamieszkujących Austrię. Okazało się, że uczelnie wyższe nie mogą już dłużej funkcjonować wyłącznie jako przedłużenie szkół średnich, lecz powinny być również miejscem, gdzie uprawia się naukę. Tak miało to miejsce na niemieckich uczelniach. W konsekwencji postanowiono zmienić charakter uczelni m.in. dając im więcej swobody w postaci autonomii. To z kolei wiązało się ze zmianą dotychczas istniejących kadr i pojawieniem się na przełomie lat 50-tych i 60-tych XIX stulecia nowego pokolenia uczonych, nierzadko sprowadzonych spoza monarchii, którzy oprócz nowych naukowych idei na austriackie uczelnie wniosli coś jeszcze – narodowe języki. Ich użycie umożliwiło masowe kształcenie, a co za tym idzie rozwój systemu kształcenia na najwyższym poziomie. Proces ten przyspieszył zwłaszcza w okresie dualistycznym kiedy to Cislitawia coraz częściej zgadza się na ustępstwa względem mniejszości narodowych zamieszkujących monarchię. Gdziekolwiek, jak np. w Galicji ustępstwa te szły tak daleko, że język niemiecki na skutek umowy polsko-austriackiej został wyparty na rzecz języka polskiego, w którym prowadzono większość zajęć, jak również całą uczelnianą dokumentację. Z kolei w Czechach od 1882 r. powołano uniwersytet z czeskim językiem wykładowym.

Ważne było jednak nie tylko to w jakim języku przekazywano młodzieży akademickie treści, ale również jakie to były treści. A te w dużej mierze stały nośnikiem narodowych haseł, co miało miejsce zwłaszcza w humanistyce. Heroldami nowej „narodowej” nauki stali się językoznawcy, historycy, filolodzy, którzy przyciągali na swoje zajęcia tłumy młodzieży, żadnej treści narodowych. Z drugiej jednak strony większe możliwości przemieszczania się, jakie dawała

kolej, powodowało, że przestrzeń naukowa w Austrii, paradoksalnie stawała się coraz bardziej międzynarodowa.

Temu problemowi poświęcona jest monografia Jana Jakuba Surmana, pracownika Czeskiej Akademii Nauki, opublikowana pod koniec 2018 r. nakładem wydawnictwa Purdue University, której e-book dostępny jest w systemie Open Access na stronie wydawnictwa Purdue University. Zanim jednak o monografii, kilka słów o jej autorze. Prof. Surman, który zdobył wykształcenie historyczne i socjologiczne w Wiedniu, posiada bogaty dorobek naukowy jeśli idzie o badania nad historią intelektualną Imperium Habsburgów. W 2012 r. był współredaktorem (wraz z Mitchellem G. Ashem) monografii dotyczącej nacjonalizacji nauki w Austrii¹. Ponadto jest też autorem kilkudziesięciu artykułów w czasopiśmie i pracach zbiorowych. W czasie swojej dotychczasowej kariery naukowej odbył także wiele staży m.in. w ośrodkach w Princeton, Marburgu, Moskwie czy Warszawie.

Recenzowana monografia stanowi podsumowanie jego zainteresowań dotyczących funkcjonowania uniwersytetów w austriackiej części monarchii Habsburgów. Książka składa się z wprowadzenia (str. 1-18), siedmiu rozdziałów (s. 19-266), konkluzji (s. 267-280), a także dwóch załączników w postaci szczegółowych informacji na temat habilitacji, które zostały obronione na austriackich uniwersytetach w latach 1848-1918, jak również odnośników do linków internetowych, gdzie na stronie Archiwum uniwersyteckiego w Wiedniu znajdują się przygotowane przez autora szczegółowe bazy danych dotyczących kadry akademickiej, która wykładała na wydziałach medycznych i filozoficznych uniwersytetów w Krakowie, Lwowie, Innsbrucku, Grazu, Wiedniu i Pradze (czeskim jak i niemieckim). Drugi z załączników (s. 285-286) stanowi niezwykle cenny materiał, gdyż możemy tam znaleźć nie tylko podstawowe informacje jak dane personalne, ale również prześledzić całą ścieżkę zawodową interesującego nas naukowca. Całość zaopatrzona jest w spis ilustracji, tabel, następnie podziękowania indywidualne jak również dla poszczególnych instytucji, a także wyjaśnienie jeśli idzie o użytą terminologię, nazwy geograficzne czy spis użytych w książce skrótów.

Wprowadzenie pozwala czytelnikowi zrozumieć istniejące związki między rozwojem uniwersytetów w monarchii Habsburgów, a dynamicznie zmieniającą się sytuacją społeczną i narodową. Jak pisze Surman: *At the same time, the Habsburg Empire stood at the intersection of cultural projects that extended beyond its boundaries, most importantly, but not exclusively, the pan-German, pan-Slavic, Polish, and Ukrainian projects. The state borders marking political territory thus crossed other communicative and ideological entities* [str. 2]. Ponadto autor opisuje metody jakimi posłużył się w pracy. Szczególną uwagę zwraca uwagę jaką poświęcił na geograficzną przestrzeń w jakiej funkcjonowali austriaccy naukowcy w okresie

¹ *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848-1918*, [red. M. G. Ash, J. Surman], New York 2012.

1848-1918 [str. 8-14]. Przestrzeń, która ze względu na narodowy charakter działań części prowincjonalnych naukowców (Polaków, Rusinów, itd.) przekraczała granice państwowe. Przede wszystkim jednak autor sprawnie wykorzystuje metodę porównawczą, w efekcie czego rezultaty jego badań pozwalają lepiej zrozumieć pewne schematy działań, jak w przypadku, gdy np. zestawia on dążenia Czechów i Rusinów do posiadania własnego uniwersytetu [s. 104-107].

W pierwszym rozdziale możemy przeczytać o podwójnej roli jaką pełniły instytucje naukowe w Austrii przed 1848 r. Z jednej strony mieliśmy do czynienia z centralizmem (którego symbolem stała się Austriacka Akademia Nauki) i upowszechnieniem języka niemieckiego, jako języka naukowego monarchii, którego to hegemonia zaczęła się w okresie rządów Marii Teresy [s. 23]. Z drugiej natomiast w pierwszej połowie XIX w. zaczęły funkcjonować instytucje naukowe, które realizowały narodowe cele jak np. lwowski Zakład im. Ossolińskich. Ponadto możemy dowiedzieć się w jaki sposób funkcjonowały uczelnie austriackie aż do okresu reform z lat 50tych, jaka była ich rola w państwie Habsburgów, a także jakie cele im stawiano [s. 31-32]. Swoje rozważania kończy kilkustronicowy podrozdział poświęcony sytuacji uniwersytetów w trakcie Wiosny Ludów [s. 37-47].

Drugi rozdział skupia się na reformach Leo Thuna-Hohensteina, którego działania szły zdaniem autora w trzech kierunkach: *First, the Habsburg universities drew closer to the universities of the German Confederation on both the symbolic and personal levels. Second, the unification of university space through the reintroduction of German as the language of instruction in 1853 was a largely mythologized and politicized process. The assessment of this change varied widely and also depended on one's national orientation* [s. 50]. Surman skupił się jednak nie tylko na szczegółowej analizie działań austriackiego ministra, ale również na tym w jaki sposób jego reformy rezonowały zarówno na Słowian, którzy wysuwali swoje dążenia, jak i Niemców. Doskonale widać w tym rozdziale w jaki sposób rodzący się nacjonalizm wpływał na nastroje ówczesnych elit narodowych, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu szkolnictwa wyższego w Austrii. Bardzo ciekawy jest podrozdział dotyczący uniwersytetu w Krakowie [s. 61-63], z którego możemy się dowiedzieć o oportunizmie krakowskiego środowiska naukowego w latach 50tych. Jest to o tyle interesujące, że kilka lat później Kraków będzie uchodził jako centrum polskiego lojalizmu wobec monarchii Habsburgów, zaś większość z czołowych galicyjskich polityków, którzy w 1866 r. będą „lojalnie stać przy cesarzu”, wywodzić się właśnie będzie z murów dzisiejszego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kolejny rozdział poświęcony okresowi z lat 60-tych kiedy to w monarchii zaszły poważne zmiany w efekcie których Imperium Habsburgów stało się państwem dualistycznym. Dodatkowo w jej granicach pojawiły się dwie autonomie mniej oficjalna – galicyjska i obrona w prawne ramy – chorwacka. Dla szkolnictwa

w Galicji okres ten wiązał się nie tylko z polonizacją nauki na każdym z poziomów, ale również wzmoczoną walką Rusinów, którzy także domagali się swojego uniwersytetu [str. 96-100]. Ten sam cel przyświecał również Czechom, którzy to początkowo swoje naukowe i narodowe ambicje realizowali za sprawą różnych towarzystw naukowych [s. 101]. W rozdziale tym możemy również przeczytać o genezie powstania uniwersytetu w Czerniowcach, czy o prowadzeniu zajęć w j. włoskim na uniwersytecie w Innsbrucku. Bardzo ciekawą tezę, warto dodać doskonale popartą faktograficznie, jest twierdzenie jakoby uczelnie prowincjonalne były w dużo większym stopniu poddawane kontroli władz lokalnych, niż w przypadku uczelni niemieckojęzycznych [str. 116]. Idąc Mówiąc krótko, uczelnie prowincjonalne w Galicji czy Czechach, stały się narodową agendą.

Czy jednak wobec tego uczelnie niemieckojęzyczne były wolne od narodowej agitacji? Nic bardziej mylnego. Lektura rozdziału czwartego pozwala nam zrozumieć, że proces unarodowienia nauki miał miejsce również na uczelniach niemieckojęzycznych, co odbywało się zarówno za sprawą migracji naukowców z Prus, jak i odchodzenia naukowców nie będących Niemcami do innych ośrodków akademickich [s. 139-140]. W rozdziale tym autor rozważa przede wszystkim strukturę austriackich uczelni, ścieżki kariery poszczególnych naukowców, a także piramidalną hierarchię panującą w szkolnictwie wyższym. Ten fragment w dużo większym stopniu niż inne obfituje w tabele i statystyki jest więc cennym źródłem pokazującym zmieniające się trendy, zwłaszcza w niemieckojęzycznym świecie austriackiej nauki.

Piąta część książki odnosi się do funkcjonowania prowincjonalnych, polskich i czeskich uczelni. Jednym z największych problemów była polityka kadrowa, która lawirowała między utrzymaniem wysokiego poziomu, z drugiej zaś odrzucała niemieckich naukowców [s. 198-199]. Dlatego uczelnie galicyjskie chętnie sięgały po Polaków, którzy byli wykształceni na innych uczelniach, zwłaszcza w zaborze rosyjskim. Problemów było jednak więcej jak chociażby konflikt polsko-rusiński. Z drugiej strony początek XX wieku przyniósł pewne otwarcie jeśli idzie o stosunki między niemieckim środowiskiem naukowym a polskim czy czeskim, co objawiało się m.in. w wyjazdach profesorów z Krakowa, Lwowa czy Pragi na naukowe staże do Wiednia, Grazu czy Innsbrucku [s. 214].

Chociaż kwestie narodowe dominują w pracy Surmana to szósty rozdział w dużej mierze dotyka innych, równie ważnych spraw jak stosunek środowiska naukowego wobec ateistów lub innowierców (ewangelików, Żydów), czy wzrost znaczenia socjalistów, a także przedstawiciele innych grup politycznych.

Ostatni rozdział skupia się na okresie I wojny światowej, która dla austriackich uniwersytetów oznaczała ograniczenie ich funkcjonowania – jak w przypadku uczelni w Lwowie, Krakowie czy Czerniowcach, ale również straty osobowe w postaci kadry akademickiej, która dobrowolnie lub pod przymusem brała

udział w walkach na froncie. Ponadto okres I wojny światowej jeszcze bardziej wzmocnił linie podziałów między uczelniami niemieckimi, a słowiańskimi w Czechach i Galicji. W tej części autor wychodzi nieco poza czasowe ramy swojej książki, robi to jednak w konkretnym celu. Otóż chciał on pokazać po pierwsze nieprzygotowanie austriackiego szkolnictwa do wojny, a po drugie w jaki sposób dziedzictwo austriackiego szkolnictwa oddziaływało na rozwój poszczególnych ośrodków akademickich już po rozpadzie Austro-Węgier.

Podsumowanie stanowi krótkie zestawienie najważniejszych wniosków autora z poszczególnych rozdziałów. Możemy więc przeczytać o rosnącej roli słowiańskich uczonych, a także o stopniowym zamykaniu się niemieckojęzycznych uczelni na dopływ uczonych i opieranie swojej kadry na pracownikach pochodzących z monarchii [s. 268], choć nie zawsze musieli to być Niemcy jak pokazuje przykład Vatroslava Jaglića. W końcowych słowach kierowanych do czytelników nie brak również odniesień do współczesnej sytuacji; przede wszystkim migracji uczonych, na którą obecnie w Unii Europejskiej kładzie się silny nacisk.

Praca Jana Surmana, będąca efektem jego wieloletnich badań, podobnie jak *Imperium Habsburgów* Petera M. Judsona przełamuje pewien schemat dotychczasowego myślenia nad historią monarchii Habsburgów w XIX w. Pokazuje, że pomimo wielu różnic i skrajnych interesów do wybuchu I wojny światowej istniała pewna wspólna przestrzeń, w której funkcjonowała austriacka nauka. *Universities in Imperial Austria, 1848-1918. A social, history of multilingual space*, chociaż swym zasięgiem obejmuje całą Austrię, to z pewnością jest ważnym tytułem z punktu widzenia badaczy przeszłości zajmujących się historią intelektualną w poszczególnych krajach byłej monarchii Habsburgów, gdyż dzięki szerokiemu spojrzeniu autora rzuca nowe światło na wiele kwestii, nie tylko nowych, ale również i tych, których ślady możemy znaleźć w innych publikacjach.